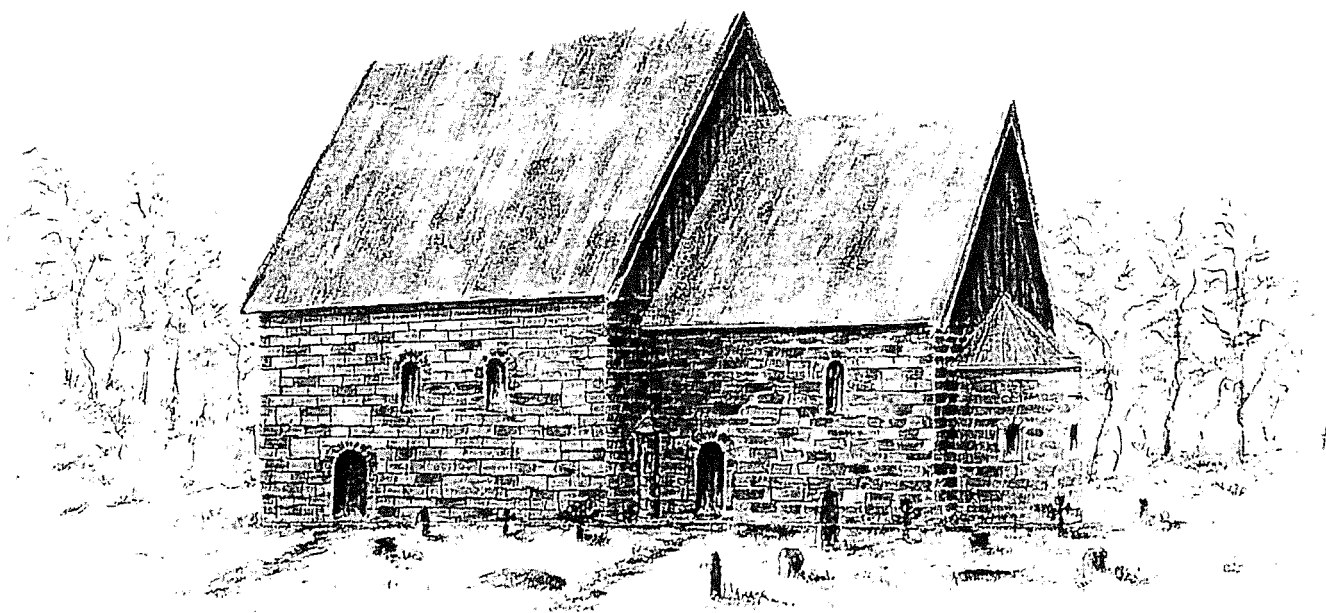

Arne Lystad

ASKIMS KULT- OG KIRKEHISTORIE

Et kort sammendrag av
fakta og spekulasjoner

Omtrent slik var kanskje steinkirken

*En liten historisk vandring i anledning
Askimrussens 50-årsjubileum,
lørdag 1. juli 2000*

Den gamle kult

Bortsett fra gravminnene, det mulige offersted ved Gudim og skålgropene (tydningen usikker, kanskje fruktbarhetssymboler, kanskje solsymboler?) på søndre Nygård, kjenner jeg ingen ledetråder til den hedenske kult og praktiseringen av den i Askim. Stedsnavn i Trøgstad forteller oss imidlertid at både Tor, Frøy og Ullr ble dyrket i Indre Østfold. Gårdsnavnet *Frøshaug* (navneforskeren Rygh og arkeolog Elisabeth Skjelsvik: *Frøshov*) i Trøgstad vidner om bloting i friluft eller hov til guden *Frøy*. I Tosebygda har vi *Torshov* (Røde Bok: forsvunnet gård *Torshof*), og siden gudenavnet er satt sammen med *hov*, er det vel sannsynlig at der dyrket man guden *Tor* i et hov. Nesten på grensen til Eidsberg, i nærheten av Morstong, ligger to gårder som også vidner om gudedyrking, trolig før vikingtid/hovtid. Gården *Ullvet* er oppkalt etter guden *Ullr*, som etter *Ullern*, *Ullevål* og andre kjente navn å dømme, hadde en betydelig posisjon i norrøn religion. Like i nærheten finner vi en gård kalt *Elgetun*, et navn som noen forskere mener er avledet av gammelgermansk *ahl*: *helligdom*, trolig offersted i friluft før vikingtid/hovtid. Kanskje et *horg*?

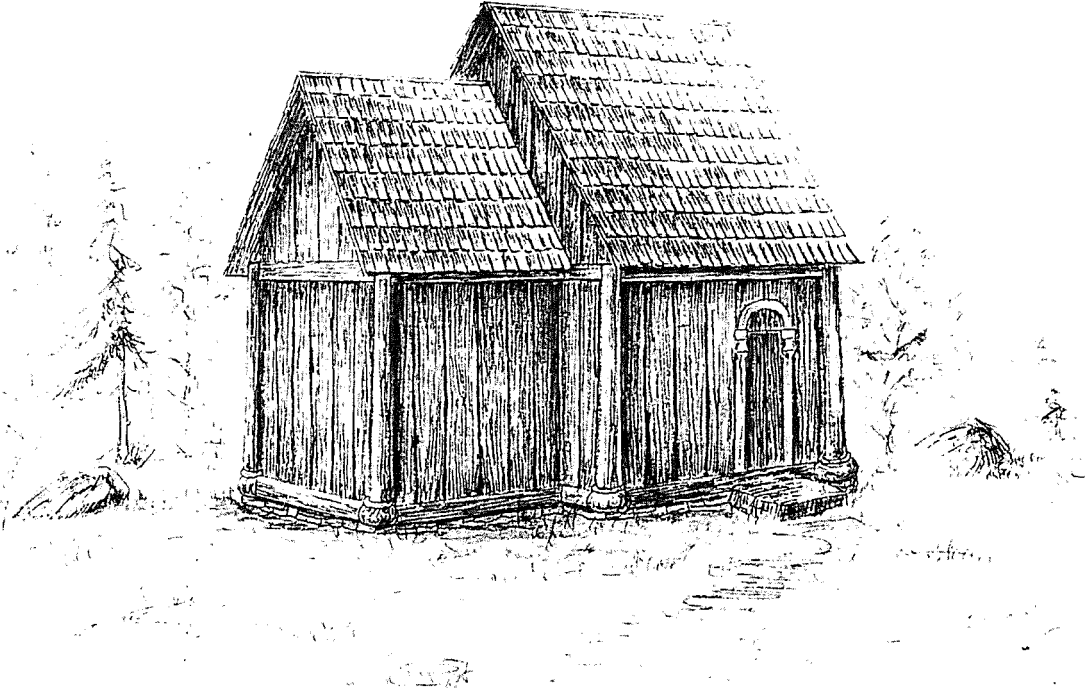
Bortsett fra navnet *Offeret* og gårdsnavnet *Hov*, har vi i Askim ikke noen slike «sikre» henvisninger til gammel gudedyrking. I gårdsnavnet *Hov* kan det ligge en hentydning til hov, men dette er usikkert. Forskerne mener i dag at de færreste *hov*- eller *hof*-navn henviser til gudeshov. Navnet *hov* kan dessuten komme av det danske ord *hoveri*, som står for arbeidsplikt på gården. Vi har dessuten to gode indikasjoner til på at det ikke var hov på gården *Hov*. Ifølge det forskerne tror var vanlig praksis ved overgangen til den nye kult, burde kirken vært bygget på *Hov*, enten der hovet sto, eller i nærheten av dette. For eks. på høyden inne i *Hovskogen*. Dessuten virker det underlig at da det skulle bygges hov i Askim, ble dette lagt til en forholdsvis nyere gård. Hvis gården ikke har hatt et annet navn tidligere, er den trolig ryddet på den tid vi fikk hov i Norge, og det var visstnok først i vikingtid. Det er vel rimelig å tro at en allerede godt etablert bonde på en av de gamle gårdene i området ville forbeholdt seg retten til å ha bygdens gudshus på sin eiendom når tiden for etablering hov opprant.

Vi kan imidlertid ikke se bort fra at gården tidligere hadde et annet navn, men etter hvert ble kalt *Hov* fordi hovet lå der, og at det gamle navn ble glemt. Slik det gikk med mange prestegårders navn, fordi de etter hvert bare ble kalt *Prestegården*. Til støtte for en slik forklaring er gårdens beliggenhet. Det virker noe underlig at gården *Hovs* opprinnelige område ikke ble lagt ut til egen gård før i vikingtid.

Høyden på venstre side av veien til Gudim, i folketradisjonen kalt *Offeret*, bør imidlertid være en forholdsvis sikker kultplass. Ikke bare på grunn av navnet, men også på grunn av den spesielle steinringen sentralt på høyden. Det er i dag 5 steiner tilbake av opprinnelig 8 eller 9. En arkeolog jeg har hatt med dit, mener det opprinnelig var 8 steiner, mens nestformann i Norsk Kvistgjengerforening, Hans Christer Rask Arnesen, har registrert 4 steiner foruten de 5 som er tilbake. Altså 9 steiner i alt, og det er interessant, fordi 9-tallet i både kristen og førkristen kultur er et hellig og spesielt tall.

En metallbøyles utslag er tvilsomt bevis for at det er 4 steiner som er fjernet, men i dette tilfelle er det tvilsomme interessant fordi vi finner det hellige tall 9. Det ser nemlig ut som at steinringen er konstruert etter bestemte hedenske hellige prinsipper. Tre av steinene ligger med senter nøyaktig på en sirkel slått rundt steinringens senter, men to av steinene, som ligger utenfor sirkelen, med siden inn til sirkelen, ligger med senter på linjer trukket fra sirkelens senter til henholdsvis soloppgang 22. juni og solnedgang 22. desember. Dette er så nøyaktig utført at en tilfeldighet ville være mer oppsiktsvekkende enn at det er en bevisst konstruksjon.

Liten trekirke før steinkirken?

Omtrent slik var kanskje de første små private trekirker og gardskapell

Ansgar, «Nordens Apostel», misjonerte i Danmark og Sverige. 829 bygget han en kirke og grunnla en menighet i Birka i Sverige. Menigheten gikk etter hvert i oppløsning, og i begynnelsen av 850-årene var derfor Ansgar tilbake i Birka. Menigheten ble gjenopprettet, denne gang med støtte av sveakongen Olaf, som sammenkalte til et ting som ga misjonen fra Hamburg/Bremen rett og lov til å bli i landet, og fortsette misjonsvirksomheten. Tilbake i Danmark igjen bygget Ansgar en kirke i utkanten av handelsstedet Hedeby, og kort etter også en i handelsstedet Ribe.

I denne tiden utviklet det seg en sterk misjonsvirksomhet rettet mot «den andre siden av havet», altså mot den svenske vestkyst og og sjøbygdene i Viken (bygdene på begge sider av Oslofjorden, fra Gøteborg til Langesundfjorden). Men vikværingene ble påvirket også på andre måter. Ved handelsferder til Hedeby og Ribe kom de i kontakt med den nye kult, og det fortelles at noen av dem også lot seg døpe. Dette kan imidlertid ha vært for å innnynde seg hos de kristne handelspartnere de kom i kontakt med, men de ble ihvertfall kjent med den nye kult.

Men selv med forutgående misjonsvirksomhet fra Danmark, pluss at mange vikværing kjente den nye kult fra handelsturer, er det likevel lite trolig at kristendommen hadde festet rot i Viken. At danskekongen Harald Blaatand, som hadde latt seg døpe i 960, erkebiskopen av Hamburg og den saksiske keiser Otto II i 975 bestemte seg for å tvangskristne Viken, kan tyde på det.

Forsøket ble visstnok ikke særlig vellykket, men det kan ikke være tvil om at informasjonen om den nye kult, både ved misjonsvirksomhet, handelsreiser og tvangskristning, til en viss grad hadde påvirket de gamle hedninger i Viken, for da Olav Trygvasson i slutten av 900-tallet la fram for vikingene sine planer om å kristne landet, fikk han støtte for dette. «Deretter kunngjorde han for allmuen at han ville be hele folket i landet ta mot kristendommen», beretter Snorre, og sier videre at «de som hadde lovet å støtte ham var de første til å samtykke, og de var de mektigste av de mennene som var tilstede, og alle andre gjorde som dem, og slik ble alle menn øst i Viken kristnet».

Etter dette dro kongen nord i Viken, «og denne sommeren ble hele Viken kristnet», beretter Snorre. Vi må tro at dette førte til bygging av kirker, sannsynligvis små, private trekirker og gårdskapell. Historien om Olav den hellige bekrefter kirkebygging. «Han fullførte kristningen av landet», og «overalt bygget han kirker», heter det. Det hevdes også at det ved Olavs død var det minst en kirke i hver bygd i Norge. Hvis det er riktig er det ihvertfall ingen tvil om at det allerede i første halvdel av 1000-årene var en kirke i Askim, sannsynligvis en liten enkel trekirke, som «en maadelig stue», som Edv. Bull sier om den lille, private trekirken på Skaug i Skiptvet.

Hvor skulle man ellers holde de messer man var forpliktet til, om man ikke hadde et hus til det? Å holde katolske messer utendørs i vårt klima ville være en umulighet. Tidlig kirke bekreftes også av arkeologene som sier at Viken var det første sted i landet hvor hedensk gravlegging ble byttet ut med kristen gravlegging. Det ble forbudt og medførte streng straff å gravlegge etter gammel skikk, for eks. i haug på gården. Et slikt forbud måtte innebære at det ble stilt til rådighet et annet sted å gravlegge de døde, og det må ha vært et vigslet gravsted. Og ble det etablert et slikt gravsted, må vi regne med at kirken ble bygget på samme sted.

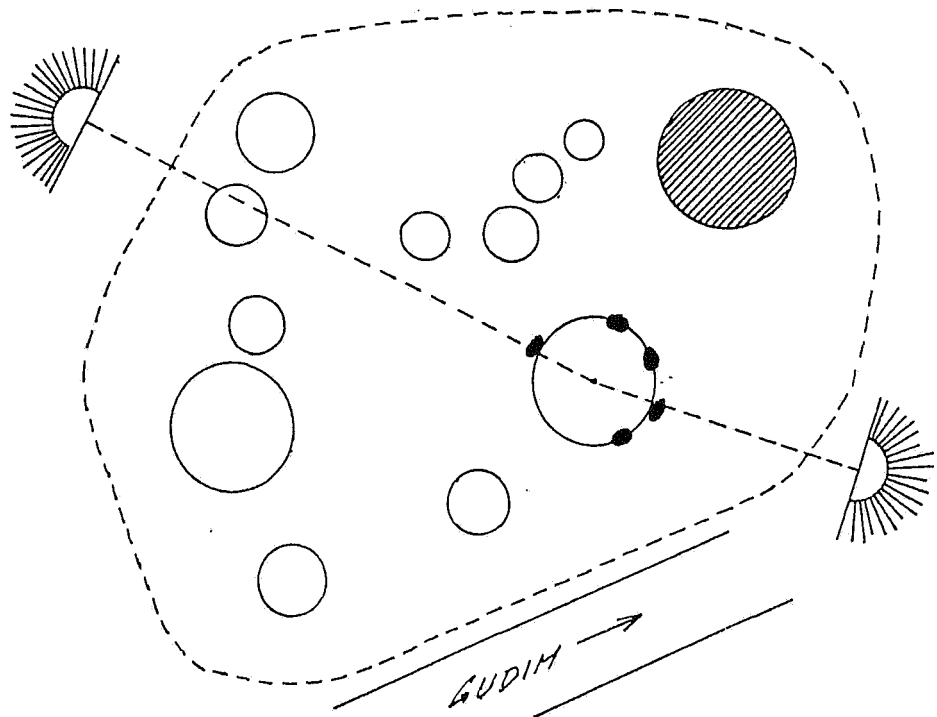
Vigsling av kirkegård har evigvarende virkning, det samme har vigslingen av kirken og stedet hvor den er plassert. Vi kan derfor være ganske sikre på at den nuværende kirke ligger i det første vigslede gravsted- og kirkeområde i Askim. Sannsynligvis lå den første, lille trekirken der steinkirken siden ble bygget. Både trekirken og plasseringen bekreftes av Asbjørn Bakken, sokneprest i Hobøl og tidligere Fylkeskonservator i Vestfold. Han mener også at trekirken ble stående mens man bygget den nye steinkirken rundt den, og ble revet først da den nye kirken var ferdig. Slik slapp man kanskje messefall, sier Asbjørn Bakken.

Det heter at de første kirker vanligvis ble bygget på eller ved de tidligere hov eller kultsteder. Dette var visstnok for å hindre gudedyrking i smug på de gamle offersteder. En indikasjon på en liten, første trekirke i området der steinkirken ble bygget, har vi derfor i nærheten til kultstedet Offeret. Stedet er kanskje bare en vanlig gravplass, lik de andre i området, men navnet Offeret og den spesielle steinringen tyder på at dette stedet hadde en funksjon utover å være gravplass, for eksempel også kultsted for en gård eller et større område.

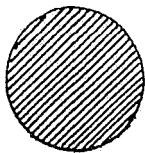
På Offeret er registrert bunnlaget av 1 stor røys fra eldre bronsealder (1800/1500 -1000 f.Kr.), 1 steinring fra keltertid (500-Kr.f.), og 10 gravhauger fra eldre jernalder (500 f.Kr.-600 e.Kr.). I alt er det registrert 40 gravminner i kirkeområdet, pluss at det er funnet indikasjoner på branngraver (flatmarksgraver) syd for kapellet. Alt dette tyder på stor bosetning og aktivitet i området, som kanskje allerede i førkristen tid var bygdens sentrum. (Det synes som at Skjelsvik har samme oppfatning). Alt dette krever en storgård, kanskje også Asbjørn Bakkens «høvding». Både gård og høvding var trolig der, men det er en annen historie.

OFFERET

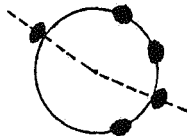
Fredet ved lov om kulturminner av 9. juni 1978.

Oppmåling: Klaus Landfall og Øivind Riseberg - Tekn. Etat

Rest av røys fra bronsealder, ca. 1800/1500 - 500 f.Kr.

Steinring fra keltertid, ca. 500 f.Kr. - 0

Gravhauger fra eldre jernalder, 500 f.Kr. - 600 e.Kr.

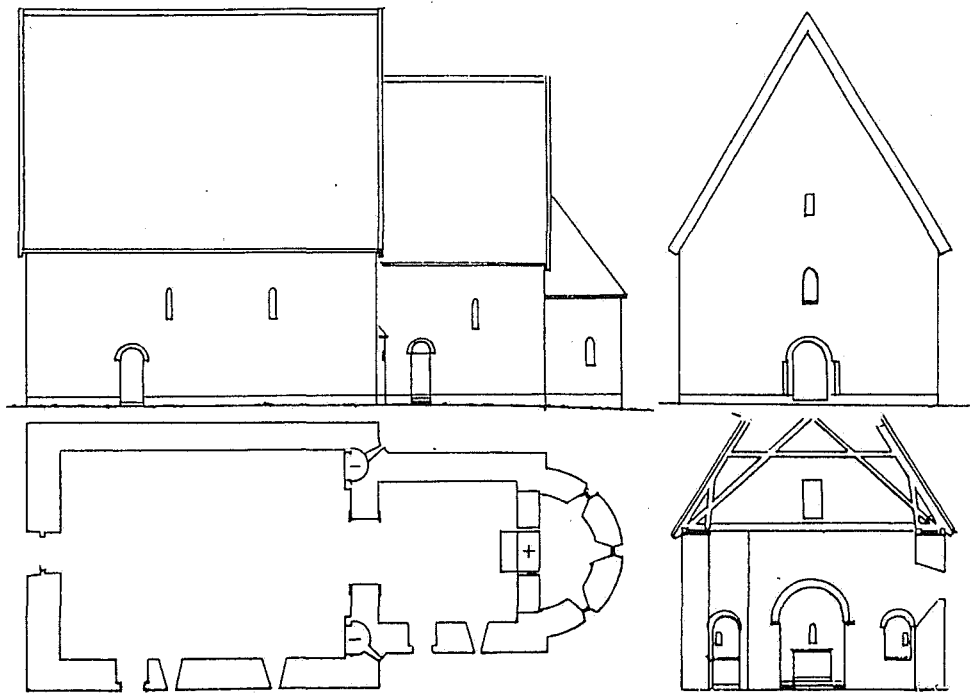

Soloppgang 22. juni

Solnedgang 22. desember

STEINKIRKEN

Forsøk på Gjengivelse av den i 1878 nedbrutte Askim Kirke Efter svake Spor i Grunnen, forhåndenværende kvadre, og et Øienvidnes Meddelelser
(Professor Meyers rekonstruksjonstegning fra 1934)

*

Steinkirken, eller rettere sagt Mariakirken, ble bygget i 1180-årene, trolig i slutten av tiåret. Den var bygget av kvaderstein, det vil si rettvisklet stein, som «var nitid hugget meg øks», sier prof. Meyer. Meyer bodde en tid i Askim, og i 1934 skrev han en beretning i Fortidsminneforeningens årbok om det han hadde funnet ut om kirken.

I begynnelsen var det ikke stoler eller benker i kirken, menigheten sto under messen. Siden ble det lov å sitte, og det var da 250 sitteplasser i kirken. Kirken var mørk, og under årene ble derfor vinduene utvidet, eller det ble laget nye vindusåpninger. Grønset beretter at «i 1703 var det nødvendig formedelst bedre lysnings givende udi koret at udbryde Muren og nyt Vindushul at gjøre». I 1800-årene ble det klaget flere ganger over at kirken var for mørk, og i 1854 heter det at «Kirken har fået to nye Vinduer».

Det var flere årsaker til folks klage over mørk kirke. I 1800-årene hadde folk lært å lese, men i den mørke kirken klarte de ikke å følge med i salmeboken. Dessuten ble vokslysene fratatt kirken. I 1739, da skolene var kommet i gang, bestemte nemlig kongen at de penger kirkeieren var forpliktet å yde til lyshold i kirken, skulle gå til skolekassen. Bare ved fropreken og høytidelige anledninger var det lov å ha lys på alteret.

Ved reformasjonen innføring i 1537 fikk vi statskirke, og menigheten mistet eiendomsretten til kirken. Etter den store Nordiske krig var staskassen tom, og kong Fredrik solgte kirkene til private, kapitalsterke personer. Kirken i Askim ble solgt til sorenskriver Colstrup i Eidsberg. Siden gikk den fra hånd til hånd helt til kommunen i 1871 kjøpte den tilbake fra enkefru Paulsen i Oslo for 600 spd. Etter 334 år var kirken igjen kommunens og menighetens eiendom.

Da det ble besluttet å rive kirken ble det holdt auksjon over kirkens veggsteiner, trematerialene i våpenhuset, og deler av inventaret. Av veggsteinene ble holdt tilbake nok til grunnmur under den nye kirken, en del til utvidelse av kirkegårdsmuren, og til grunnmur under den nye skolen på Dehli. Resten av veggsteinene ble solgt til forskjellige formål på gårder rundt i distriktet. Til stabburstrapper, våningshustrapper, låvebruer, pilarer osv.

Alterringen ble kjørt til Moen skole og der kappet opp til ved. Tavlene for salmenummer havnet også på Moen skole, hvor de i noen år lå henslengt i uthuset. En del av interiøret ble plassert i Klokkergårdens uthus, og etter hvert sannsynligvis brukt som ved. Noen trefigurer, himlingen til døpefonten og altervingene lå fram til begynnelsen av 1900-tallet på kirkeloftet, da biskop Bang tok dem med til bispegården i Oslo. Figurene som i dag oppbevares ved Norsk Folkemuseum er trolig de som biskopen tok med seg.

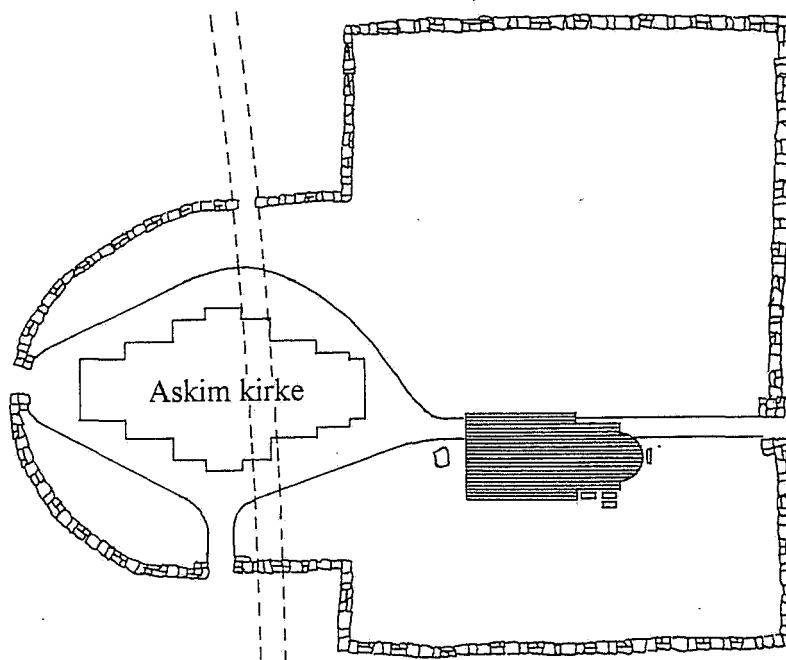
Apostelfigurene og galleritavlene ble solgt til en mann fra Knapstad. Figurene lempet han bare inn i skjulet, hvor hans sønner og en kamerat av dem moret seg med å hugge dem i stykker. Senere ble apostlene flammens rov i mannens ovner. Galleritavlene hang han på gutterommet i annen etasje. Dette rommet kalte guttene siden «Apostelrommet». Der hang de til han på en auksjon i Spydeberg i 1929 forsøkte å selge dem. To karer fra Askim, visstnok sendt av herredsstyret, bød 60 kroner for alle tolv tavlene. Det ble sagt at de ikke fant at tavlene hadde noen kunstnerisk verdi og derfor ikke ville by mer.

Det ble ikke noe salg, og mannen fra Knapstad tok tavlene med hjem igjen. Noen år etter solgte ham dem til en snekker fra Oslo. Denne snekkeren handlet trolig på vegne av kunst- og antikvitetshandler Holst Halvorsen i Oslo, som en tid etter bød dem fram til Trøgstad Museum. Museet kjøpte tavlene for 1650 kroner, og har tatt godt vare på dem til de i mai i år ble ført tilbake til Askim kirke, hvor de nå henger i lufttette montre.

Kirkens veggsteiner var til dels ganske store, og det er imponerende at man med datidens hjelpemidler klarte å plassere dem oppover i murene. Gavlene var av tre, men allikevel var det høyt opp til siste murskift. Anders Kvakkestad fortalte en gang til Jens Grønset hvordan de fikk de store steinene opp i muren. «Et gammelt sagn forteller at de bar steinene opp», sa Kvakkestad. «De la et solid tau rundt steinen, knyttet tauendene rundt en sterk stokk, og så tok 5 mann - 2 foran og 3 bak - fatt i stokken, løftet den opp på skulderen og bar steinen opp på muren».

På 1700-tallet hang det et kirkeskip under kirkeskipets tak, forteller Wilse. Hvor det er blitt av det, er ikke kjent. De bilder og tegninger vi har av kirken, viser den med takrytter (tårn). Sist på 1300-tallet ble bonden Svein på Rud i Askim bøtelagt for å ha revet klokketårnet til kirken. Det virker umiddelbart imponerende at en mann alene kunne klare å rive ned takrytteren på kirkens tak, men bragden var kanskje av mindre format i virkeligheten. Det står nemlig i dommen at han «kom i skade for støpulen», og det forteller oss at det ikke var takrytter eller tårn som ble revet. Støpul var nemlig et lite byggverk for klokkene på marken ved siden av kirken, og det lot seg trolig lett rive over ende, for eks. ved hjelp av en hest og noe tauverk.

Hvor lå steinkirken?

Oppmåling av Klaus Landfald og Øivind Riseberg, Tekn. etat

- === Vei til Onstadsund - Øyeren - Trøgstad
- Gravplater
- ▣ Familiegravsted
- Steinhelle

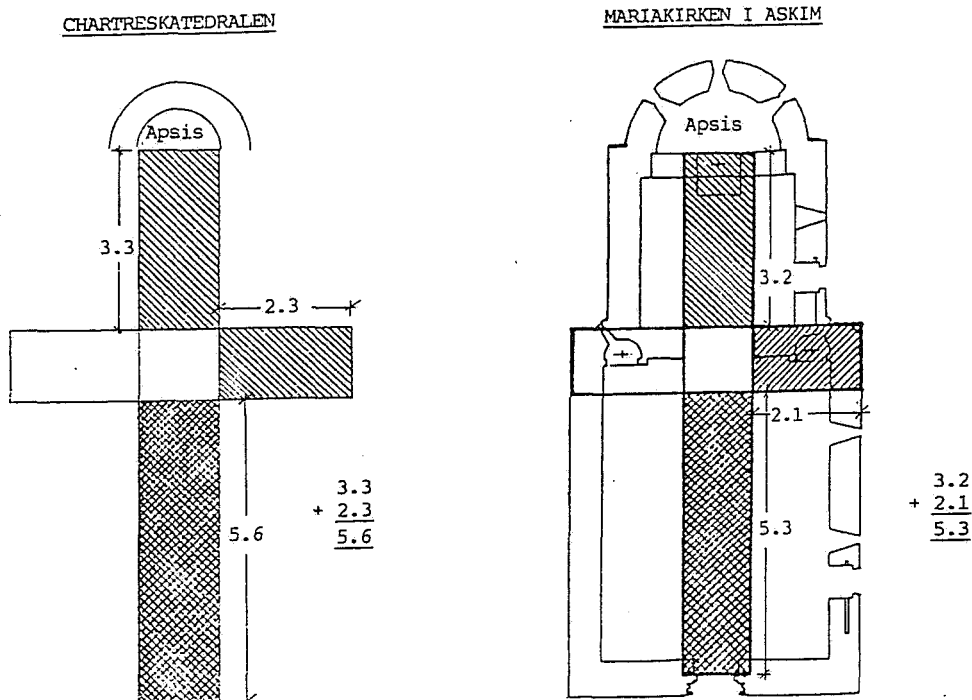
Det er ingen tegn i marken etter kirken, for eks. fundamentrester, men ut fra gravminnene over to prester som døde før kirken ble revet, kan vi trolig plassere den nokså nøyaktig på kartet. Prominente personer ble gravlagt nær kirkemuren, helst i takdryppet, og vi kan derfor anta som ganske sikkert at kirkeveggen sto ganske nær disse prestenes graver.

Ifølge en familietradisjon er det i dag et familiegravsted der alteret lå, men hvis prestenes gravplater ligger ved korveggen, som synes naturlig dette tilfelle, ligger gravstedet i eller litt utenfor korets østvegg. Utgangspunktet for tegningen på kartet er imidlertid prof. Meyers nedfotograferte rekonstruksjonstegning, og målene kan på grunn av forminskningen være noe misvisende. Dessuten ble apsisen revet i middelalderen, og koret forlenget. Det er derfor ikke usannsynlig at gravstedet ligger innefor korveggen, og om ikke akkurat der alteret lå, ihvertfall ganske nær dettes plassering.

Steinhellen vest for den gamle kirken lå da den ble funnet, 1 meter lenger vest enn i dag, og 70 cm. under terreng. Terrenget er i nyere tid fylt opp, og hellen hevet til nåværende nivå. Opprinnelig lå altså hellen på terreng før oppfylling, og 3 meter vest for inngangen til kirkeskipet, og det betyr at den kan ha fungert som trappehelle foran våpenhuset.

Var steinkirken i Askim konstruert rundt et usynlig kors?

Tilfeldig likhet, eller konstruert likhet?

Lengden på øvre del av stolpen pluss lengden på en korsarm
tilsvarer lengden på nedre del av stolpen, slik som i Chartreskatedralen.

Korset i Mariakirken er tegnet inn på nedfotografert rekonstruksjonstegning av professor Meyer. Det er litt usikkert om nedfotograferingen har påvirket målene.

(Korset i katedralen er selvfølgelig større enn i steinkirken, men forholdene er de samme)

En tradisjon beretter at Chartreskatedralen i Frankrike er konstruert etter hemmelige, geometriske prinsipper. Et av «bevisene» for dette skal være at lengden på koret, pluss lengden på et av tverrskipene svarer til lengden på skipet, målt fra tverrskipet. (Med det andre tverrskip fremstår et latinsk kors). I fortiden ble geometri sett som et av de språk Gud benyttet når han talte til menneskene. Det var kun de innviende, fortrinns håndverkere og prestskapet i de forskjellige mysteriesamfunn, som forsto dette språk, og det er vel derfor ikke noen underlig at vi finner geometri uttrykt i en katedral oppført av Bernhard av Clairewax og hans cistercienserorden, -trolig med bistand av Tempelherrene.

Chartreskatedralen er i ettertiden blitt betegnet som et av høygotikkens mesterverk, og det er vel derfor lite sannsynlig at man i en liten landsens kirke, for eks. steinkirken i Askim, vil finne noe tilsvarende, -at også denne kirke er konstruert over et skjult kors med bestemte forhold mellom stolpe og korsarmer? Det hevdes imidlertid at tidligere var bruk av visse geometriske prinsipper viktig ved konstruksjoner av alle helligdommer, og siden Chartreskatedralen og steinkirken i Askim ble bygget omtrent samtidig, er det et forsøk verd å prøve prof. Meyers rekonstruksjonstegning fra 1934 i forhold til et latinsk kors.

Siden det ikke var tverrskip i Askimkirken, slik det var i Chartreskatedralen, velges koråpningen og bredden av denne som utgangspunkt for eksperimentet. Vi lar stolpen i korset begynne ved apsis, slik den gjør i katedralen, og avslutter på samme sted som i denne, -ved inngangsdøren. I samme bredde som stolpen plasserer vi så korsarmene fra koråpningen til utsiden av begge yttervegger. Vi finner da samme forhold mellom stolpe og korsarmer som i Chartreskatedralen: lengden på stolpen over en korsarm, pluss lengden på en korsarm, tilsvarer lengden på stolpen under korsarmen. Tar vi med også andre korsarm fremstår et kors.

Er dette en bevisst konstruksjon eller bare en tilfeldighet? Finner vi kanskje her en bekreftelse av hva Gotfred Mortensen hevder i «Grundsymboler»: «Som templet ble kirken orientert etter verdenshjørnene og symbolikken i disse, det er korset, og antagelig fra før 800». Sett i forhold til prof. Meyers konklusjon etter rekonstruksjonen av den gamle steinkirken: «---- en av de fornemste i Osloegnen», er det ikke urimelig å tro at en ekspert i kirkebygging, som sikkert også hadde kunnskap i «den hellige geometri», sto for oppføringen av Mariakirken, og bevisst la inn et kors i konstruksjonen.

Ifølge Meyers beskrivelse av den håndverksmessige utførelsen må det ihvertfall stå helt klart at steinkirken i Askim ikke ble oppført av stedets bønder alene. De profilerte steiner og den meget sjeldne sålbenksten vidner om kunnskap og en faglig kvalitet som en heller ikke kan forvente å finne hos en datidens landsens gråsteinsmuer, om han fantes. «En av de fornemste i Oslo-egnen», sa prof. Meyer. Kanskje en av de mest mystiske også?

Etter alle mine studier av fortidens byggekunst, i forskjellige kulturer og forskjellige århundrer, forundres jeg ikke lenger over å finne mystikk og imponerende kunnskap innblandet selv i de enkleste byggverk. Egentlig ikke uventet, åndsmakter og det hellig var involvert i våre forfedres liv hele døgnet og i alle forhold på en måte som vi ikke kan forstå. Hvorfra da ikke også i deres byggverk, og spesielt i deres helligdommer, -uansett størrelse?